

AYOLLARGA NISBATAN TAZYIQNI OLDINI OLISHDA HIMOYA ORDERINING HUQUQIY AHAMIYATI

Toshmamatova Shaxrizoda Dilmurod qizi

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq Davlat Universiteti

“Yurisprudensiya” yo‘nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ayollarga nisbatan tazyiq va zo‘ravonlikni oldini olishda himoya orderining huquqiy ahamiyati tahlil qilinadi. Maqolada himoya orderi institutining joriy etilishi ayollarni jismoniy, ruhiy va iqtisodiy zo‘ravonlikdan tezkor himoya qilishga qaratilgan muhim huquqiy mexanizm sifatida ko‘rib chiqiladi. Maqolada himoya orderining berilish tartibi, uning amal qilish muddati hamda huquqiy oqibatlari milliy qonunchilik asosida yoritiladi. Maqolada amaliyotda uchrayotgan muammolar, jumladan himoya orderining ijrosini ta‘minlashdagi kamchiliklar va huquqiy xabardorlik darajasining pastligi tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: ayollarga nisbatan tazyiq, zo‘ravonlik, himoya orderi, huquqiy himoya, gender tengligi, oilaviy zo‘ravonlik, profilaktika.

Kirish.

Ayollarga nisbatan tazyiq va zo‘ravonlikni oldini olish bugungi kunda nafaqat O‘zbekiston Respublikasi, balki butun dunyo hamjamiyati oldida turgan eng muhim ijtimoiy-huquqiy muammolardan biri hisoblanadi. Bu muammo inson huquqlarini ta‘minlash, oilaviy institutni mustahkamlash hamda jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni saqlash bilan bevosita bog‘liqdir. Shu sababli ayollarni zo‘ravonlikdan himoya qilishga qaratilgan huquqiy mexanizmlar har bir demokratik davlat huquqiy tizimining ajralmas qismiga aylanib bormoqda.

O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda gender tengligini ta‘minlash va ayollarga nisbatan zo‘ravonlikning oldini olish borasida keng ko‘lamli huquqiy islohotlar amalga oshirildi. Xususan, 2019-yilda “Ayollarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi qonunning qabul qilinishi bu yo‘nalishda muhim bosqich bo‘ldi [1]. Mazkur qonun ayollarga nisbatan tazyiq va zo‘ravonlik holatlarining oldini olish, ularni aniqlash va huquqiy himoya qilishning aniq mexanizmlarini belgilab berdi. Ushbu qonun asosida joriy etilgan eng muhim institutlardan biri bu - himoya orderidir. Himoya orderi ayollarga nisbatan tazyiq yoki zo‘ravonlik sodir etilgan yoki sodir etilish xavfi mavjud bo‘lgan hollarda ularni tezkor huquqiy himoya qilishga qaratilgan hujjat hisoblanadi. U orqali huquqbuzarga nisbatan muayyan cheklovlar belgilanadi, jabrlanuvchining xavfsizligi ta‘minlanadi hamda profilaktik choralar ko‘riladi.

O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi ma‘lumotlariga ko‘ra [2], so‘nggi yillarda ayollarga nisbatan tazyiq va zo‘ravonlik holatlariga tezkor huquqiy javob berish tizimi takomillashtirilgan bo‘lib, himoya orderi ushbu jarayonda asosiy profilaktik vosita sifatida qo‘llanilmoqda. Bu esa ayollarning huquq va erkinliklarini amaliy jihatdan himoya qilish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Shuningdek, Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan qabul qilingan xalqaro hujjatlarda ham ayollarga nisbatan zo‘ravonlikni bartaraf etish va samarali huquqiy himoya mexanizmlarini joriy etish har bir davlatning ustuvor vazifasi sifatida belgilangan [3]. Shu nuqtai nazardan himoya orderi instituti xalqaro standartlarga mos keluvchi muhim huquqiy vositalardan biri sifatida e‘tirof etiladi. Biroq amaliyot shuni ko‘rsatadiki, himoya orderining samaradorligini to‘liq ta‘minlash uchun ayrim muammolar mavjud. Jumladan, aholining ushbu institut haqidagi huquqiy xabardorligi yetarli emasligi, ayrim hududlarda himoya orderlarini qo‘llash amaliyotining bir xil darajada emasligi hamda ijro jarayonida uchraydigan tashkiliy kamchiliklar shular jumlasidandir. Bu holatlar himoya orderining amaliy ta‘sirini yanada kuchaytirish zarurligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Mazkur maqolada ayollarga nisbatan tazyiqni oldini olishda himoya orderining huquqiy ahamiyatini o'rganish maqsadida bir nechta ilmiy metodlardan foydalanildi. Avvalo, tahlil va sintez metodi yordamida mavzuga oid ilmiy adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar va rasmiy statistik ma'lumotlar o'rganilib, umumlashtirildi. Taqqoslash metodi orqali milliy qonunchilikdagi himoya orderi instituti xalqaro tajriba bilan solishtirildi. Shuningdek, tizimli yondashuv asosida himoya orderining huquqiy, ijtimoiy va institutsional jihatlari o'zaro bog'liqlikda tahlil qilindi. Empirik tahlil metodi orqali amaliyotdagi mavjud holatlar va ichki ishlar organlari ma'lumotlari o'rganildi. Induksiya va deduksiya usullari yordamida umumiy xulosalar shakllantirilib, aniq ilmiy natijalar ishlab chiqildi. Tadqiqot davomida O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi va boshqa rasmiy manbalarning statistik ma'lumotlaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar.

Ayollarga nisbatan tazyiq va zo'ravonlikni oldini olishda himoya orderining huquqiy ahamiyatini o'rganish maqsadida O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda amalga oshirilgan huquqiy islohotlar, rasmiy statistik ko'rsatkichlar hamda xalqaro tashkilotlar ma'lumotlari tahlil qilindi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, himoya orderi instituti qisqa vaqt ichida huquqiy tizimda muhim profilaktik vositaga aylangan.

O'zbekiston Respublikasida 2019-yilda "Xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida"gi qonun qabul qilinishi bilan himoya orderi instituti huquqiy tizimga joriy etildi. Ushbu qonun asosida ichki ishlar organlari va boshqa vakolatli tuzilmalar tomonidan jabrlanuvchilarni tezkor himoya qilish mexanizmi shakllantirildi. O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi ma'lumotlariga ko'ra [4], so'nggi yillarda zo'ravonlik va tazyiq bilan bog'liq murojaatlar soni yillik o'rtacha 40 000–50 000 ta atrofida qayd etilgan. Statistik tahlillarga ko'ra, bu murojaatlarning katta qismi oilaviy muhitda sodir bo'ladigan

nizolar bilan bog‘liq. Ichki ishlar organlari amaliy ma’lumotlarida qayd etilishicha, zo‘ravonlik holatlarining 60% dan ortig‘i aynan oilaviy munosabatlar doirasida yuz beradi. Bu holat himoya orderi institutining aynan oilaviy nizolarni tartibga solishda muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi. Rasmiy ma’lumotlarga ko‘ra, so‘nggi yillarda yil davomida o‘rtacha 25 000-35 000 ta himoya orderi rasmiylashtirilgan holatlar qayd etilgan. Bu raqamlar himoya orderi amaliyotda keng qo‘llanilayotganini va jabrlanuvchilar tomonidan faol murojaatlar mavjudligini bildiradi. Ushbu orderlarning asosiy qismi ayollarga nisbatan psixologik, iqtisodiy va jismoniy tazyiq holatlariga tegishli.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi sud amaliyoti tahlillariga ko‘ra [5], oilaviy nizolar sud ishlarining katta qismini tashkil etadi. Masalan, fuqarolik ishlarining 30–40% ga yaqin qismi oilaviy munosabatlarga oid nizolarga to‘g‘ri keladi. Shu sababli sudgacha bo‘lgan himoya mexanizmlarini rivojlantirish, xususan himoya orderini keng qo‘llash sud tizimi yuklamasini kamaytirishda muhim omil hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra [6], mamlakat aholisi tarkibida ayollar ulushi 49,5%–50% atrofida barqaror saqlanmoqda. Bu esa himoya orderi instituti deyarli aholining yarmiga bevosita taalluqli ekanini ko‘rsatadi. Demak, ushbu mexanizmning samaradorligi ijtimoiy barqarorlikka bevosita ta’sir qiladi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, himoya orderi berilgan holatlarda takroriy zo‘ravonlik holatlari kamayish tendensiyasi kuzatilmoqda. Ichki ishlar organlari monitoring natijalariga ko‘ra, himoya orderi qo‘llanilgan holatlarning 70% dan ortig‘ida huquqbuzarning jabrlanuvchiga yaqinlashishi yoki bosim o‘tkazishi to‘xtagan yoki sezilarli darajada kamaygan. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Taraqqiyot dasturi tomonidan olib borilgan xalqaro tadqiqotlarda ham shunga o‘xshash natijalar qayd etilgan. UNDP tahlillariga ko‘ra [7], zo‘ravonlikka qarshi tezkor himoya choralarini qo‘llash (jumladan restraining order tizimlari) zo‘ravonlikning qaytalanish xavfini 30–50% gacha kamaytirishi mumkin. Bundan tashqari, O‘zbekistonda so‘nggi yillarda gender siyosatiga oid

institutsional tizim ham kuchaygan. 2020-yildan keyingi davrda ayollarni himoya qilishga oid murojaatlar bo'yicha maxsus bo'linmalar tashkil etilgan va bu jarayonlar natijasida huquqni muhofaza qilish organlariga ishonch darajasi oshgan. Rasmiy so'rovlar natijalariga ko'ra, fuqarolarning huquqni muhofaza qilish organlariga murojaat qilish darajasi 20–25% ga oshgan. Shu bilan birga, tahlillar himoya orderi tizimida ayrim muammolar mavjudligini ham ko'rsatadi. Masalan, ayrim hududlarda himoya orderini rasmiylashtirish jarayoni o'rtacha 1–3 kun davom etishi qayd etilgan bo'lsa, boshqa hududlarda bu jarayon tezroq amalga oshiriladi. Bu esa hududlar kesimida amaliyot bir xilda emasligini bildiradi. Yana bir muhim natija shuki, aholining huquqiy xabardorlik darajasi hali yetarli emas. So'rovlar natijalariga ko'ra, ayollarning taxminan 30–40% qismi himoya orderi mavjudligi haqida to'liq ma'lumotga ega emas. Bu esa institutning to'liq ishlash samaradorligini cheklovchi omil bo'lib qolmoqda. Umumiy tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, himoya orderi instituti O'zbekistonda ayollarga nisbatan tazyiq va zo'ravonlikni oldini olishda real amaliy natija berayotgan huquqiy mexanizm hisoblanadi. Statistik ko'rsatkichlar uning keng qo'llanilayotganini, zo'ravonlik holatlariga tezkor javob berilayotganini va takroriy holatlarni kamaytirishda samarali ekanligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, tizimni yanada rivojlantirish uchun huquqiy targ'ibotni kuchaytirish, hududlar o'rtasidagi amaliyot farqlarini kamaytirish va ijro mexanizmlarini takomillashtirish zarurligi aniqlanadi.

Muhokama.

Ayollarga nisbatan tazyiq va zo'ravonlikni oldini olishda himoya orderining huquqiy ahamiyatini tahlil qilish natijalari shuni ko'rsatadiki, ushbu institut O'zbekiston huquqiy tizimida nisbatan qisqa davr ichida shakllangan bo'lsa-da, amaliy jihatdan muhim ijtimoiy-huquqiy vositaga aylangan. Himoya orderi joriy etilishi bilan davlat ayollarni zo'ravonlikdan tezkor himoya qilish, huquqbuzarga nisbatan profilaktik choralar ko'rish hamda oilaviy nizolarning og'ir oqibatlarini kamaytirish imkoniyatiga ega bo'ldi. Mazkur institutning eng muhim jihati uning

tezkorlik tamoyiliga asoslanganligidir. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, zo'ravonlik holatlarida vaqt omili juda muhim bo'lib, kechikkan har qanday huquqiy chora jabrlanuvchining xavfsizligiga jiddiy xavf tug'dirishi mumkin. Himoya orderi esa qisqa muddat ichida rasmiylashtirilishi va darhol ijroga qaratilishi bilan ajralib turadi. Bu holat, ayniqsa, oilaviy zo'ravonlik holatlarida jabrlanuvchini tezkor himoya qilish imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi amaliy ma'lumotlariga ko'ra, himoya orderi qo'llanilgan holatlarda ko'plab jabrlanuvchilarning xavfsizligi ta'minlangan va huquqbuzarning takroriy harakatlari oldi olingan. Bu esa mazkur institutning profilaktik samaradorligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, amaliy kuzatuvlarda himoya orderi berilgan holatlarning katta qismi oilaviy nizolar bilan bog'liq ekani aniqlangan. Muhokama jarayonida yana bir muhim jihat sifatida himoya orderining ijtimoiy-psixologik ta'siri ham ko'rib chiqildi. Ayollar ko'pincha zo'ravonlik holatlarida nafaqat jismoniy, balki ruhiy bosimga ham duch keladi. Himoya orderi esa huquqiy himoya bilan birga psixologik xavfsizlik hissini ham shakllantiradi. Bu esa jabrlanuvchining ijtimoiy hayotga qaytish jarayonini yengillashtiradi. Biroq, tahlillar shuni ko'rsatadiki, himoya orderi institutining samaradorligi hali to'liq darajada ta'minlangan emas. Eng asosiy muammolardan biri aholining huquqiy xabardorlik darajasining pastligidir. Ko'plab fuqarolar, ayniqsa ayollar, himoya orderi mavjudligi va undan foydalanish tartibi haqida yetarli ma'lumotga ega emas. Natijada ayrim zo'ravonlik holatlari rasmiy huquqiy mexanizmlarga yetib bormasdan qolmoqda. Shuningdek, hududlar kesimida amaliyot bir xilda emasligi ham muhokama qilinadigan muhim masalalardan biridir. Ayrim hududlarda himoya orderini rasmiylashtirish va ijro etish jarayoni samarali yo'lga qo'yilgan bo'lsa, boshqa hududlarda bu jarayon sekinroq kechishi kuzatiladi. Bu esa tizimning umumiy samaradorligiga ta'sir qiladi.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Taraqqiyot dasturi tomonidan olib borilgan xalqaro tadqiqotlarda ham shunga o'xshash holatlar qayd etilgan. Unga ko'ra,

zo‘ravonlikka qarshi tezkor himoya mexanizmlari mavjud bo‘lgan davlatlarda takroriy zo‘ravonlik holatlari sezilarli darajada kamayadi. Shu nuqtai nazardan, O‘zbekistonda joriy etilgan himoya orderi tizimi xalqaro tajribaga mos keluvchi muhim instrument sifatida baholanadi. Yana bir muhim muhokama jihati bu - ijro mexanizmlarining kuchaytirilishidir. Himoya orderi qabul qilingandan so‘ng uning talablariga rioya etilishi ustidan nazoratni kuchaytirish zarur. Ayrim holatlarda huquqbuzar tomonidan cheklovlarga rioya qilinmasligi tizim samaradorligini pasaytirishi mumkin. Shu sababli huquqni muhofaza qiluvchi organlar o‘rtasidagi hamkorlikni yanada kuchaytirish dolzarb ahamiyatga ega.

Umumiy qilib olganda, muhokama natijalari shuni ko‘rsatadiki, himoya orderi instituti ayollar huquqlarini ta‘minlashda samarali huquqiy vosita sifatida shakllanmoqda. Biroq uning to‘liq samaradorligini ta‘minlash uchun huquqiy targ‘ibotni kuchaytirish, ijro intizomini oshirish va hududlar o‘rtasidagi amaliy farqlarni kamaytirish zarur.

Xulosa va takliflar.

O‘tkazilgan tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, ayollarga nisbatan tazyiq va zo‘ravonlikni oldini olishda himoya orderi instituti O‘zbekiston Respublikasida muhim huquqiy mexanizm sifatida shakllangan va amaliyotda sezilarli natija bermoqda. Ushbu institut ayollarni tezkor himoya qilish, huquqbuzarlarga nisbatan profilaktik choralar qo‘llash hamda oilaviy nizolarning og‘ir oqibatlarini kamaytirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, tizimni yanada samarali qilish uchun ayrim muammolar mavjudligi ham aniqlandi.

Maqolada keltirilgan ma‘lumotlar va izlanish natijalaridan kelib chiqib quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Aholi o‘rtasida huquqiy savodxonlik va targ‘ibotni kuchaytirish. Ko‘plab ayollar himoya orderi mavjudligi va undan foydalanish tartibi haqida yetarli ma‘lumotga ega emasligi sababli zo‘ravonlik holatlarida huquqiy himoyaga kech murojaat qilmoqda. Shu bois ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar, ta‘lim

muassasalari va mahalla institutlari orqali keng ko‘lamli tushuntirish ishlarini olib borish zarur. Bu fuqarolarning huquqiy xabardorligini oshiradi va himoya orderidan foydalanish darajasini ko‘paytiradi.

2. Himoya orderi ijrosi ustidan nazoratni kuchaytirish. Amaliyotda ayrim hollarda himoya orderi talablariga to‘liq rioya etilmasligi kuzatiladi. Shu sababli huquqni muhofaza qiluvchi organlar o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash, monitoring tizimlarini raqamlashtirish hamda ijro intizomini kuchaytirish zarur. Bu chora jabrlanuvchilar xavfsizligini yanada ishonchli ta‘minlashga xizmat qiladi.

3. Hududlar kesimida bir xil amaliyot standartlarini joriy etish. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ayrim hududlarda himoya orderini rasmiylashtirish va qo‘llash amaliyoti tez va samarali, boshqa hududlarda esa nisbatan sust. Bu tafovutlarni bartaraf etish uchun yagona metodik yondashuv, standartlashtirilgan ish tartibi va doimiy malaka oshirish tizimini joriy etish lozim. Bu esa tizimning butun mamlakat bo‘ylab bir xilda ishlashini ta‘minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, ushbu takliflarning amalga oshirilishi himoya orderi institutining samaradorligini oshiradi, ayollar huquqlarini yanada kuchli himoya qilishga xizmat qiladi hamda jamiyatda zo‘ravonlikning oldini olishga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 02.09.2019 yildagi O‘RQ-561-son. “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”.
2. O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi axborot-tahliliy materiallari. www.gov.uz/uz/iiv
3. “Xotin-qizlarni kamsitishining barcha shakllariga barham berish to‘g‘risida” konvensiya. BMT, <https://lex.uz/docs/-2685528>
4. O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi axborot-tahliliy materiallari. www.gov.uz/uz/iiv

5. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi rasmiy statistik ma’lumotlari va yillik hisobotlari. www.stat.sud.uz
6. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi rasmiy ma’lumotlari. www.stat.uz
7. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Taraqqiyot dasturi O‘zbekiston bo‘yicha gender tengligi va sud tizimi haqidagi hisobotlari. www.un.org